

в світлі матеріалу словачького і польського. / Е. Орвіńska-Ruziczka // Universitas, – Kraków, 1992. – С. 147; **12.** Словник польско-український [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела : <http://www.sms-translator.net/ukrainian/polska-ukrayinska-slovnnyk.php>; **13.** Словник мови польської. – Warszawa : Państwowe Wyd-wo Naukowe, 1978–1981. – Т.1. А–К 1979 – 1103 с.; Т.2. L–P 1979 – 1087 с.; Т.3. R–Ž 1981 – 1103 с.; **14.** Словник мови польської [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела : <http://sjp.pwn.pl/slovnnyk>; **15.** *Wesoła J.* Hiszpańskie wykrzykniki w polskiej praktyce przekładowej / Justyna Wesoła. Łask. – 2010. – 462 str. **16.** Wykrzyknik (część mowy) [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела : http://docs7.chomikuj.pl/427997221_0_0_Wykrzyknik.pdf.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ НАЗВ ДЖЕРЕЛ:

- OE NN** *Orzeszkowa E.* Nad Niemnem [Електронний ресурс]. / Eliza Orzeszkowa. – Режим доступу до джерела : <http://literat.ug.edu.pl/niemen/index.htm>
- OE HH** *Ожеуко Е.* Над Німаном: Роман. Пер з пол. О. Стаєцького. – К. : Дніпро, 1981 – 501 с.
- OE WZW** *Orzeszkowa E.* W zimowy wieczór [Електронний ресурс]. / Eliza Orzeszkowa. – Режим доступу до джерела : http://pl.wikisource.org/wiki/W_zimowy_wieczor
- OE ЗВ** *Ожеуко Е.* Зимового вечора. Пер з пол. О. Зарви // Оповідання та повісті. – К. : Держ. вид-во худ. літ.-ри., 1956 – С. 115–150.
- OE D** *Orzeszkowa E.* Dziurdziowie [Електронний ресурс] / Eliza Orzeszkowa. – Режим доступу до джерела : <http://pl.wikisource.org/wiki/Dziurdziowie/>
- OE Д** *Ожеуко Е.* Дзюрдзі (Відьма) Пер з пол. О. Медущенко // Оповідання та повісті. – К. : Держ. вид-во худ. літ.-ри., 1956 – С. 207–323.

Різник С.М. (Київ, Україна)

Потенційна та актуальна валентність реченнєвірних слів

У статті розглядаються закономірності синтаксичного й семантичного поєднання слів у процесі конструювання речення. Досліджуються елементи обов'язкового і можливого оточення конститuenta речення. Вводяться і дефінуються терміни «потенційна валентність» та «актуальна валентність».

Ключові слова: валентність, сполучуваність, інформативна недостатність, актант.

В статті рассматриваются закономерности синтаксического и семантического сочетания слов при построении предложения. Исследуются элементы обязательного и возможного окружения конституента предложения. Вводятся и определяются термины «потенциальная валентность» и «актуальная валентность».

Ключевые слова: валентность, сочетаемость, информативная недостаточность, актант.

The article deals with principles of syntactic and semantic combination of words in the process of a sentence formation. The elements of obligatory and possible environment of a sentence constituent have been studied. The terms 'potential valency' and 'actual valency' have been offered and defined.

Key words: *valency, compatibility, informative insufficiency, actant.*

Поняття “валентність” уперше представив у синтаксичній науці й системно описав французький синтаксист Люсьєн Теньєр [12; 8, 123; див. також: 11, 12; 5, 26; 1, 43]. За його концепцією, речення являє собою зієрархізований порядок сегментів тексту, синтаксичних вузлів, зосереджених довкола окремих слів, здатних утворювати підрядний зв'язок з іншими елементами синтагм. Ці слова, у свою чергу, перебувають у підрядному зв'язку з особовою формою дієслова, яка становить вершину синтаксичної ієрархії в реченні і безпосередньо чи опосередковано детермінує усі його інші складники. Дієслово через здатність його змісту “відкривати” при собі певні позиції, визначає коло учасників (актантів) позначуваного ним процесу: виконавця, предмет, на який спрямована дія, і адресата. Максимальна реалізація дієслівної валентності, за уявленням Теньєра, передбачає наявність усіх трьох названих учасників. Кожен із трьох актантів відповідно до свого “амплуа” має сталу граматичну форму – в українській мові вони відомі як “підмет”, “прямий додаток” та “другий додаток”. Логіко-семантичне і формально-граматичне співвідношення між учасниками дії, позначеної предикатом, може змінюватися. Так, при перетворенні активної конструкції на пасивну суб'єкт набуває форми орудного відмінка, натомість об'єкт – називного. При цьому змінюються їхні ролі і в формально-граматичному плані: додаток переходить у позицію підмета, а підмет – у позицію додатка. Пор.: *Профспілка гарантує працівникам соціальний захист. Профспілкою гарантується працівникам соціальний захист.* Третій актант (адресат), як найвіддаленіший від предиката компонент структури речення, при цьому не зазнає формальних змін. Теньєр обмежив валентне оточення дієслова трьома позиціями, свідомо ігноруючи ті елементи речення, які позначають не особи і речі, а ситуації чи обставини. На думку А.П. Загнітка, таке трактування ядерної структури речення є найприйнятнішим, оскільки ця модель “найкраще корелює з релятивним судженням, найбільш повно відображаючи власне-синтаксичну семантику і співвідносячись зі смисловою структурою речення, хоча вона не вичерпує всієї гами цих зв'язків, залишаючи поза увагою цілу низку валентнісних реалізацій” [3, 16].

Свого дальшого розвитку теорія валентності набула у працях німецького вченого Г. Брінкманна, який під цим поняттям розумів

“властивість дієслова вимагати подальших позицій у реченні” [10, 223]. Як і Теньєр, Брінкманн вважав заповнювачами придієслівних синтаксичних позицій тільки відмінкові форми іменників, називаючи їх “учасниками”. У своєму описі синтаксичної структури речення Брінкманн наголошує на зв’язку між синтаксичною валентністю слова та його семантичним наповненням і актуалізацією цього наповнення в конкретній синтаксичній позиції. Дослідник окреслює три питання, визначальні для структури дієслівного речення: 1) скільки позицій може відкривати при собі дієслово; 2) які відмінкові форми іменників можуть заповнювати ці позиції; 3) як придієслівні відмінки розподіляються за роллю в реченні. У системі німецької граматики Брінкманн виділив знахідний і давальний відмінки як суто придієслівні на позначення об’єкта й адресата, називний – як форму суб’єкта, а родовий вважав закріпленим за присубстантивною позицією. Як і в Теньєра, у Брінкманна максимально можливе число придієслівних субстантивних позицій становить три. Аналізуючи обсяг сполучуваності німецьких дієслів, він поділив їх на вісім синтаксичних типів. Німецький учений розвинув теньєрівську теорію валентності у напрямку визначення облігаторних (обов’язкових) та факультативних (необов’язкових) учасників дієслівного оточення. На його думку, обов’язковим учасником є іменник у формі знахідного відмінка, тобто прямий додаток, оскільки він при трансформації активної конструкції в пасивну здатний переходити в суб’єктну позицію, а це, на думку вченого, засвідчує “двобічний зв’язок між цими учасниками” [10, 223–340].

Увага до семантичної сфери структурної моделі речення закономірно привела до розширення кола її валентних учасників. Якщо спочатку валентність розглядалася як сполучуваність дієслова з підметом та додатками, то в подальших дослідженнях (насамперед у працях Й. Ербена, В. Юнга, Б. Абрамова, Г. Гельбіга) поняття валентності пов’язується з принципом змістової обов’язковості залежних від дієслова компонентів речення, а отже до них, крім суб’єкта й об’єктів, включено також поширювачі з обставинним значенням. В. Юнг, зокрема, серед дієслів, що потребують семантичного доповнення, виділив об’єктно-зв’язані, обставинно-зв’язані і копулятивні (з предикативним додатком) [12, 175-176].

Валентнісна концепція структури речення набула активного розвитку в подальших працях учених різних країн. У радянському мовознавстві термін “валентність” уперше застосував С.Д. Кацнельсон, надавши йому значно ширшого, ніж у Теньєра, значення: “Повнозначне речове слово має конкретні синтаксичні потенції, які зумовлюють уживання його лише строго визначеним чином, зумовленим рівнем розвитку граматичних відношень у мові. Цю властивість слова певним чином реалізуватися в

реченні і вступати в певні комбінації з іншими словами можна було б назвати синтаксичною валентністю” [4, 126]. Таким чином, поняття валентності трактується не як суто дієслівна властивість, а як категорія, притаманна будь-якому повнозначному слову, що виступає вузловим компонентом синтагми. Подібне трактування цієї категорії викладає у своїх працях і Т.П. Ломтев [6, 27].

У граматичних дослідженнях В.Г. Адмоні поняття, співвідносно з валентністю, позначається терміном “*сполучувальна потенція*” (Fugungspotenz), а також *сполучувальність* (Fugungswert). Він пише, що ці властивості “притаманні кожній частині мови” і “актуалізуються частково під впливом контексту чи ситуації”. “Ці потенції “дрімають” у частині мови і “оживають” тільки в конкретному процесі мовлення” [9, 82]. В.Г. Адмоні розрізняє облігаторні та факультативні потенції, проєктуючи їх на поняття “залежних” і “домінантних” членів. Зокрема, відношення “залежної” частини мови до “домінантної” він вважає завжди облігаторним, а відношення “домінантної” частини мови до “залежної” – може бути як факультативним, так і облігаторним [7, 143].

Виходячи з того, що валентнісні властивості слова виявляються в кожному мовленнєвому акті по-різному, відповідно до значення, яке актуалізується в цьому слові з огляду на комунікативну мету і контекстуальну наповненість фрази, на наш погляд, слід розрізняти також валентність *потенційну* і валентність *актуальну*. Наприклад, дієслово *везти*, на думку І. Вихованця, здатне відкривати шість валентних позицій для залежних іменників [2, 112]. Повна реалізація валентного потенціалу цього слова щодо субстанціальних синтаксем може, стверджує вчений, мати такий вигляд: *Брат віз бабусі машиною вантаж із райцентру в село*. Але актуалізація в мовленні того чи того семного значення цього слова передбачатиме різну міру заповнення при ньому валентних субстанціальних позицій. Напр.: *Везе Марко Катерині сукна дорогого* (Т. Шевченко, I, 1951, 322). *Білий кінь швиденько віз санки по грудовому шляску* (Марко Вовчок, I, 1955, 295). *Не в тім сила, що кобила сива, а в тім, що вона везе* (М. Номис, 1864, №7221). У кожному з наведених речень заповнено різне число валентних позицій при дієслівному предикаті. Синтаксичні «вакансії» заповнюються відповідно до потреби конкретної дієслівної семи в учасниках дії (процесу, стану) й окреслювачах ситуацій. Їх число і є показником його *актуальної валентності*, яка зумовлена змістом актуалізованої в конкретному контексті дієслівної семи. Так,

*Приклад узято з монографії І.Р. Вихованця “Частини мови в семантико-граматичному аспекті” К.Наукова думка, 1988, с.113. До речі, Т.Є. Масицька вважає такі дієслова не шести-, а семивалентними, оскільки вони передбачають при собі також позицію для локативної синтаксеми на позначення шляху руху.

дієслово *співати* виражає дію суб'єкта, спрямовану на об'єкт, і передбачає адресата, місце, спосіб, час виконання тощо. Усі ці семантико-синтаксичні позиції мають морфологізовані форми вираження, але наявність їх усіх чи лише окремої (окремих) з них у кожному випадку є зумовлена конкретним контекстом і актуальною в ньому сеєюю валентного ядра конструкції. Пор.:

1. *Вітер з години на годину дужчав. Жалібно співало в димарі* (Панас Мирний, III, 1954, 11).

2. *Я вже од вашої тіточки довідалась, що ви співаєте* (Леся Українка, II, 1951, 68).

3. *Чи наші діти співають у хорі? Опиши мені, як все пройде у вас* (М.Коцюбинський, III, 1956, 310).

4. *Ідуть шляхом чумаченьки, Пугача співають* (Т.Шевченко, I, 1963, 31).

5. *Дівчинка сиділа на печі і співала котові коліскову* (Г.Гютюнник, Вир, 1964, 540).

6. *Сокира грає і співає у нього в руках. Він усе робить нею, мовби то була третя рука* (Г.Хоткевич, II, 1966, 354).

7. *Неабиякі, не прості то були похорони, то дворянство ховало свого предводителя, то панство співало одхідну своїм розкошам* (Панас Мирний IV, 1955, 202)*.

З наведених прикладів видно, що передбачені предикатом позиції не можна диференціювати на структурно облігаторні та факультативні. Вилучення з синтаксичного оточення предиката *співало* синтаксеми в *димарі* (приклад 1) так само позбавить конструкцію граматичної завершеності, як і відсутність при предикаті *співало* суб'єкта *панство*, об'єкта *одхідну* чи адресата *розкошам* (приклад 7). Вилучення з дієслівного оточення синтаксеми *у хорі* (приклад 3) чи синтаксеми *у руках* або *у нього* (приклад 6) призведе до зміни семантичного обсягу предиката в конкретному контексті, до актуалізації в ньому іншої семи, відмінної від тієї, що була актуальна у фразі до вилучення валентного партнера.

Аналізовані приклади показують, що фраза втрачає свою семантичну (а отже і граматичну) завершеність не тільки внаслідок вилучення з конструкції репрезентантів предметних позицій (суб'єкта, об'єкта чи адресата), але й внаслідок редукції локативної позиції. Отже, в кожному конкретному реченні виявляється контекстуальна потреба слова в певному синтаксичному оточенні, яку можна назвати **актуальною валентністю**. А сукупність усіх семантико-синтаксичних позицій, які слово відкриває при собі в усіх можливих контекстах для реалізації того чи того відтінку свого значення (котроїсь зі своїх сем), слід вважати його **потенційною валентністю**.

* Приклади взято з СУМ (Словник української мови: в 11 т. / ред. кол.: І.К.Білодід (голова) [та ін.] – К.: Наук. думка, 1970 – 1980.)

ЛІТЕРАТУРА:

1. Адмони В.Г. Грамматический строй как система построения и общая теория грамматики. — Л. : Наука, 1988. — 426 с.;
2. Вихованець І.Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / Іван Романович Вихованець. — К. : Наук.думка, 1988. — 256 с.;
3. Загнітко А.П. Структура та ієрархія валентних значень дієслова / Анатолій Панасович Загнітко. — К. : НМК ВО, 1990. — 63 с.;
4. Кацнельсон С.Д. Общее и типологическое языкознание / Соломон Давыдович Кацнельсон. — Л. : Наука, ЛО, 1986. — 298 с.;
5. Кочерган М.П. Слово і контекст. — Львів, 1980. — 267 с.;
6. Ломтев Т.П. Природа синтаксических явлений / Т.П. Ломтев // Научные доклады высшей школы. Педагогические науки. — 1961. — №3. — С.27–42.;
7. Степанова М.Д. Части речи и проблема валентности в современном немецком языке / М. Д. Степанова, Г. Хельбиг. — М. : Высш. шк., 1978. — 258 с.;
8. Филичева Н.И. Понятие синтаксической валентности в работах зарубежных языковедов / Н. И. Филичева // Вопр. языкознания. — 1969. — № 2. — С. 118—125.;
9. Admoni W. Der deutsche Sprache. / W. Admoni — Л.: Просвещение, 1972. — 312 с.;
10. Brinkmann H. Die Deutsche Sprache. Gestalt und Leistung / Henning Brinkmann. — Dusseldorf, Pedagogisches Verl. Schwann, 1962. — S. 223–234.;
11. Buttler D. Innowacje składniowe współczesnej polszczyzny (Walencja wyrazów). — Warszawa, 1976. — 345 s.;
12. Jung W. Grammatik der Deutschen Sprache / W. Jung. — Leipzig, 1966. — 518 s.;
13. Tesnière L. Comment construire une syntaxe? — Bulletin de la Faculte de Lettres de Strasbourg, 1934.

Сагата Ю.І. (Львів, Україна)

Грамматичні модифікації в сучасній польській анімалістичній фразеології

У статті проаналізовано способи порушення фразеологічної граматичної норми (порушення обмежень нормативної словозміни компонентів та вихід за межі передбаченої нормою синтаксичної структури ФО), встановлено, які граматичні модифікації в силу їхньої фреквентності в сучасному узусі перебувають на стадії переходу до норми сучасної польської мови. Описано семантичні зміщення, що їх зазнають модифіковані ФО. Окреслено продуктивні механізми виникнення фразеологічних помилок на рівні реалізації граматичної норми у фразеології.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, анімалістичний компонент, мовна норма, інновація, граматична модифікація.

В статье проанализированы способы нарушения фразеологической грамматической нормы (нарушение ограничений нормативного словозменения компонентов и выход за пределы предусмотренной нормой синтаксической структуры ФО), установлено, какие грамматические модификации в силу их частотности в современном узусе находятся на стадии перехода к норме современного польского языка. Описаны семантические смещения, которым подвержены модифицированные ФО. Очерченно распространённые механизмы возникновения фразеологических ошибок на уровне реализации грамматической нормы во фразеологши.

Ключевые слова: фразеологическая единица, анімалістичний компонент, языковая норма, інновація, граматическая модификация.